
Odflinknutý doktorát

Odflinknutý doktorát

LIDOVÉ NOVINY

1.3.2008, autor: Marek Skovajsa

Bez rychlého a zásadního zlepšení doktorského studia už české sociální vědy evropské úrovni nikdy nedosáhnou. České doktorské programy se jen pozvolna mění z karikatury skutečného studia na trochu smysluplné završení akademické přípravy. Místní studenti přitom stále chybějí na místech, kde se vzdělává evropská akademická elita.

S uvolněním hranic po rozšíření schengenského prostoru to vypadá, že Češi se zase o jeden pomyslný stupeň více otevřeli světu. Schengenská svoboda pohybu je jistě důvodem k uspokojení. Avšak ani ona nic nemění na tom, že mezi oběma částmi unie přetrvávají sice méně viditelné, ale velmi podstatné rozdíly. Ne náhodou se dají najít na místech, kam málokdy dohlédlo kritické oko unijních úředníků a která příliš nezajímají ani politiky, ani média. Patří k nim bohužel i oblasti, v nichž se rozhoduje o české budoucnosti, jako je vysokoškolské vzdělávání a akademický výzkum.

Podle jakýchkoli běžných indikátorů kvalita výuky i výzkumu v Česku stále výrazně zaostává za světovou špičkou, a to znamená, že budoucí generace doma vyškolených absolventů se budou na globálním pracovním trhu, jehož je ten český stále více součástí, potýkat s velkým handicapem. O tom, že bude stále těžší ho překonat, protože konkurence rychle roste, se dá přesvědčit jednoduchým nahlédnutím za brány každé lepší západní univerzity, kde se vzdělávají statisíce vysoce motivovaných studentů z celého světa. V USA, kde se nachází většina nejkvalitnějších světových univerzit, je podle oficiálních statistik podíl českých občanů na celkovém počtu zahraničních studentů nepatrný.

Akademický Schengen v nedohlednu. Na první pohled se může zdát, že s kvalitou českých vysokých škol to není zas až tak zlé. Ne každý asi někdy slyšel o University of Guelph v kanadském Ontariu, ale skutečnost, že nejlépe hodnocená česká vysoká škola, pražská Karlova univerzita, sdílí právě s touto institucí 314. příčku na žebříčku nejlepších světových univerzit pro rok 2007 (vypracovaném tchajwanskou Radou pro hodnocení vysokých škol), se nezdá až tak zdrcující. Koneckonců valná většina existujících univerzit se umístila hůře.

Ale vraťme se na chvíli k Schengenu. Zrovnoprávnění občanů nové a staré Evropy má symbolický i reálný význam, kvůli němuž byly také nové členské státy tak netrpělivé, když se zdálo, že EU bude tento krok stále odkládat. Touha po zrovnoprávnění je ale chytlavá a umožňuje celou řadu dalších aplikací. Třeba na českou vědu a české vysoké školství. Vnučí představu o situaci, kdy za českými vědci přijíždějí studenti a kolegové z Evropy i odjinud, aby se u nich poučili o jejich špičkových výsledcích a získali prvotřídní vzdělání v dané specializaci. A kdy čeští odborníci jsou zvanými řečníky na velkých mezinárodních konferencích a jejich texty patří ke světově nejcitovanějším v daném oboru. Občas vydají monografii nebo editují sborník u některého prestižního světového nakladatelství. Pravidelně jezdí na západní univerzity jako členové komisí pro obhajobu doktorských prací nebo habilitace a aktivně prosazují svou vizi o budoucnosti vědy u evropských a mezinárodních institucí. Toto zatím není skutečnost, ale jen fikce, při vši náležitě účtě k nepočteným výjimkám. Akademický Schengen zůstává kdesi daleko před námi. I přesto, že už v roce 2010 by měl alespoň podle deklarací evropských ministrů školství vzniknout „Evropský prostor vysokoškolského vzdělávání“ s plnou účastí České republiky.

Má-li se něco změnit, pak mimo jiné tím, že se věnuje náležitá pozornost a prostředky vzdělávání nové generace špičkových vědců a učitelů. Nestojí mnoho úsilí přijít na to, že přiblížení světovému standardu vyžaduje, aby na českých univerzitách a výzkumných institucích působil dostatek vědkyň a vědců s doktorským vzděláním srovnatelným s přípravou, kterou svým absolventům poskytují přední západní univerzity. Realita ovšem zatím byla a je jiná. České vlády přes různé ušlechtilé deklarace na školství a vědě škudlily, vzdělávací a výzkumné instituce zase s modernizací a dosažením evropských standardů nespěchaly. Výsledkem je to, že během 15 let od konce komunismu se tvůrcům

české vědní politiky (pokud něco takového vůbec existuje) téměř podařilo odepsat celou jednu další generaci vědců a vážně ochromit vývoj české vědy a školství na řadu let dopředu. Protože oblast vědy je příliš široká, aby snesla větší zobecňování, budu dále mluvit pouze o společenskovědních a humanitních oborech, které znám lépe.

Vydrž 8 let do titulu Čtenáři Amisova Štastného Jima vědí, že i v Británii, po USA druhé největší akademické velmoci na světě, může doktorské studium dopadnout všelijak.

Ale rozdíl mezi západními a českými podmínkami i výsledky jsou stále nepřehlédnutelné.

V Česku nepochybně vznikají vysoce kvalitní doktorské práce. Ale úroveň mnoha dalších je nevalná, a v některých případech dokonce naprosto nepřijatelná podle jakýchkoli běžných akademických měřítek. Jsou přijímány a procházejí texty, které nemají ani sto tiskových stran, jiné by kvalitou zpracování stěží obstály i jen jako bakalářské práce. Stylistická i gramatická úroveň některých disertací je taková, že by se daly bez dalších úprav používat jako odstrašující příklady jazykové nekompetence. Nedostatky v bibliografických odkazech zase ukazují, že mnozí autoři se ani na samém konci svého akademického vzdělávání nestihli naučit základní pravidla práce s cizími texty. Je také poměrně častým jevem, že doktorské práce vznikají narychlo jako výsledek horečnatého psaní v posledních týdnech před vypršením osmileté lhůty pro dokončení doktorského studia a obhájeny jsou jenom proto, že komise ví, že dotyčný student už nemá možnost ve studiu dále pokračovat.

Mnohé disertace se těmito základními nedostatky spolehlivě vyhýbají, a přesto jim stále chybí něco podstatného. Tím, co postrádají, je sevřená a promyšlená argumentace uzrávající během několika let systematické práce, důkladná, metodologicky sofistikovaná analýza dostatečně rozsáhlého materiálu a především skutečně originální poznávací přínos. Zkrátka to, co se dá označit termínem světová úroveň. Původní přínos pro obor je sice vyžadován i českým vysokoškolským zákonem, ale reálné podmínky doktorského studia mu vůbec nenapomáhají.

Tím se dostáváme k jádru potíží českých sociálních věd. Vedle nemalého počtu vysloveně špatných prací vznikají i velmi dobré disertace, ale příliš málo vynikajících, které snesou skutečně světové srovnání. Je to proto, že doktorské disertace v České republice téměř nikdy nevznikají ze soustavné cílevědomé práce „na plný úvazek“ po dobu několika let, ale v obtížně nacházených oknech volna o víkendech, po nocích a dovolených, kdy se student/ka na chvíli dokáže uvolnit od starostí svého hlavního zaměstnání a popřípadě také rodiny.

Dalším vážným problémem je obvykle nedostatečná až nulová spolupráce doktoranda se školitelem, podle výsledků některých výzkumů zásadní předpoklad kvality disertací. V českých sociálních vědách není už kvůli poměrům před rokem 1989 vynikajících školitelů nazbyt a ti co jsou, bývají přetíženi výukou a administrativou. Bylo by nerealistické očekávat, že za takových podmínek bude průměrná úroveň obhajovaných doktorských prací srovnatelná s průměrem západních zemí a že ty nejlepší práce budou stejně kvalitní jako nejlepší západní disertace. Bez jasně nadprůměrné kvality však autor/ka nemá šanci proniknout do světových vědeckých časopisů, což je přesně to, co se dnes od společenských věd chce.

Všude na světě je rozhodnutí věnovat se doktorskému studiu nákladné a vliv sociálních nerovností je v něm velmi zřetelný. Kupříkladu americký systém však dokáže mnohem lépe vybrat nejnadanější studenty, motivovat je ke špičkovým výkonům a získat je pro akademickou dráhu. Prestižní americké univerzity se předhánějí v nabídkách stipendií špičkovým zájemcům o doktorské studium a vytvářejí jim dostatečné podmínky pro nerušenou vědeckou práci. České akademické instituce obecně neumí a nemají za co studenty a učitele motivovat ke skutečným výkonům. Za posledních 15 let se tak připravily o řadu mimořádně schopných lidí, kteří dali hlavně z ekonomických důvodů přednost dráze v podnikatelské sféře, médiích nebo neziskových organizacích před kariérou na vysoké škole a výzkumném ústavu. I kdyby se najednou zázrakem všechno změnilo k lepšímu, doteď nefunkční mechanismus selekce bude mít přímý dopad na úroveň výsledků českých společenských věd ve srovnání s nejnávštějšími zeměmi světa na několik dalších desetiletí.

Kdo uteče, vyhraje České doktorské programy se jen pozvolna a s obtížemi stávají z karikatury skutečného studia aspoň trochu rigorózním a smysluplným završením akademické přípravy. Stále platí, že vědecké a pedagogické kvality se dá spolehlivěji a snáze dosáhnout na západních univerzitách než doma. Není proto náhoda, že mnozí cílevědomí absolventi českých vysokých škol odcházejí studovat magisterské a doktorské programy na západní univerzity. S ohledem na budoucnost českých sociálních věd je dokonce žádoucí, aby na západních školách studovalo mnohem více českých studentů než dosud. Háček je ovšem v tom, že opravdu kvalitní český absolvent západní univerzity bude mít pramalou motivaci ucházet se o úvazek na české vysoké škole. Je mnohem pravděpodobnější, že dá přednost jednoznačně atraktivnějšímu místu, které se mu naskytne například ve velmi otevřeném britském akademickém prostředí. Zatímco v Česku by měl nízký plat na hranici ekonomické únosnosti, nevalnou sociální prestiž a naprosto nevhodné podmínky pro to, aby se vedle výuky věnoval i vlastnímu výzkumu, na západních institucích o něj bude postaráno neporovnatelně lépe. Logika vědeckého růstu je navíc neúprosná. Mladý absolvent, který ztratí několik let příliš mnoha hodinami výuky a administrativními povinnostmi, bude těžko dohánět, co zanedbal na vlastním výzkumu, a nejspíš neobstojí v konkurenci se svými západními vrstevníky, kteří se naplno a nerušeně věnují své vědecké kariéře.

Tím, kdo se v podpoře českých společenských věd rozhodně nevyznamenal, je česká vláda. Když se v 90. letech rýsovala jedinečná možnost, že v Praze bude působit Sorosova Středoevropská univerzita (CEU), kvalitní vysoká škola západního typu se špičkovými světovými odborníky, jaké žádná domácí instituce nemohla a stále nemůže zaplatit, a také kupříkladu s knihovnou, již žádná česká nemůže konkurovat, vláda Václava Klause se rychle postarala o to, aby se Soros přesunul do Varšavy a Budapešti. Na CEU tak dnes učí po boku západních akademiků maďarští a polští společenší vědci, jimž mezinárodní prostředí, do kterého se dostali, velmi svědčí, jak je vidět na publikacích, které vydávají. Stěží pochopitelná je také skutečnost, že česká vláda - na rozdíl třeba od polské, která v tomto ohledu zaujímá mnohem prozíravější stanovisko - vůbec nepodporuje studium českých studentů na špičkovém Evropském univerzitním

institutu v italském Fiesole. Pokud Češi dnes chybí na místě, kde se vzdělávají budoucí evropské akademické elity pro oblast společenských věd, budou v nich i zítra hrát druhé housle. Vstupem do Schengenu opravdu česká integrace do Evropy ani zdaleka neskončila.

Existují ale i světlé výjimky, které ukazují, že věci je možné dělat i jinak. Tou nejvýraznější je pražské Centrum pro ekonomický výzkum a postgraduální studium fungující jako společné pracoviště Univerzity Karlovy a Akademie věd ČR. Už od počátku 90. let nabízí CERGE-EI na české poměry mimořádně kvalitní doktorské studium v angličtině, jež je plně integrováno do mezinárodních vědeckých sítí a pravidelně hostí špičkové světové ekonomy včetně nositelů Nobelovy ceny. Jiné společenské vědy takové štěstí nemají a nezdá se pravděpodobné, že to, co je možné v ekonomii, je stejně tak možné kupříkladu v politologii, sociologii nebo sociální antropologii. Ale rostoucí počet studentů a vědců, pro které je stále samozřejmější, že běžně spolupracují se svými západními kolegy nebo tráví několik semestrů na zahraničních univerzitách, dává aspoň naději na postupné zlepšení i v těchto oborech.

Vzdělání nejsou jen čísla v tabulkách technokratů, ale skutečný základ budoucí prosperity společnosti. S doktorským studiem na českých společenskovědních fakultách je třeba co nejdříve něco udělat.

Když se v 90. letech rýsovala jedinečná možnost, že v Praze bude působit Sorosova Středoevropská univerzita, vláda Václava Klause se postarala o to, aby se Soros přesunul do Varšavy a Budapešti

Doktorské práce často vznikají narychlo před vypršením osmileté lhůty pro dokončení doktorského studia a obhájeny jsou jen proto, že komise ví, že dotyčný student už nemá možnost ve studiu pokračovat